

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

REGINA LAKAČAUSKAITĖ-KAMINSKIENĖ

THE MODERNIZATION OF THE LIVING SPACE OF THE 20TH
CENTURY URBAN RESIDENT
TWO CASES: INTERWAR KAUNAS AND SOVIET VILNIUS

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2018

The Doctoral Dissertation was prepared at Vilnius University in 2008–2017.

Scientific Supervisor – Doc. Dr. Nerijus Šepetys (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

Scientific Consultant – Prof. Dr. Marija Drėmaitė (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

The Dissertation will be defended at the public conference of the Defense Council:

Chairman: Doc. Dr. Aurimas Švedas (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

Members:

Prof. Dr. Giedrė Jankevičiūtė (Lithuanian culture research institute, Humanities, Art Studies – 03 H);

Doc. Dr. Felix Ackermann (German historical Institute Warsaw, Humanities, history – 05 H);

Doc. Dr. Salvijus Kulevičius (Vilnius University, Humanities, History – 05 H);

Doc. Dr. Tomas Vaiseta (Vilnius University, Humanities, History – 05 H).

The dissertation will be defended at the public conference of the Defense Council at Vilnius University at the Faculty of History (room 211) at 11 a.m., on 24 of September 2018. Address: Universiteto str. 7, LT-01131, Vilnius, Lithuania.

The summary of the doctoral dissertation has been distributed on the 24 of August 2018.

The doctoral dissertation is available at the libraries of Vilnius University and Lithuanian Institute of History and on university website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius.

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

REGINA LAKAČAUSKAITĖ-KAMINSKIENĖ

MIESTIEČIO GYVENAMOSIOS ERDVĖS MODERNIZACIJA XX A.
DU ATVEJAI: TARPUKARIO KAUNAS IR SOVIETINIS VILNIUS

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2018

Disertacija rengta 2008–2017 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – Doc. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Mokslinė konsultantė – Prof. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija ginama viešame disertacijos gynimo tarybos posėdyje:

Pirmininkas – Doc. dr. Aurimas Švedas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Nariai:

Prof. dr. Giedrė Jankevičiūtė (Lietuvos kultūros tyrimų institutas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03 H);

Doc. dr. Felix Ackermann (Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H);

Doc. dr. Salvijus Kulevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H);

Doc. dr. Tomas Vaiseta (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H).

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2018 m. rugsėjo mėn. 24 d. 11 val. Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01131, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2018 m. rugpjūčio mėn. 24 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto, Lietuvos istorijos instituto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

Innovativeness, problematics, relevance of the topic

The living space has become a new full-fledged object of study, which can be viewed from the positions of social, cultural, political history. The modernization of the living space is also a (re) programming of the lifestyle, society, individual, values, i. e., a particularly relevant aspect that doubtlessly merits a more in-depth study. The dissertation examines how the living space relates to politics and ideology and the fact that the concept of "private space" is relative. The modernization of the living space and housekeeping may be both at the same time - a reflection of social processes, but also a tool for achieving state-wide programmatic, political, ideological, propaganda goals.

The dissertation focuses on two living space modernization campaigns that took place in Lithuania during the 20th century - the interwar and the Soviet one, and on two case studies - the interwar Kaunas and the Soviet Vilnius. The aim of the study is to attempt to look not so much at the interwar and the Soviet period as radically different epochs in a multitude of aspects, but at the modernization of the living space as a phenomenon of the 20th century that was common to the interwar and the Soviet period. From this perspective, the trends of the interwar and the soviet period seem "related", they often employ the same rhetoric and arguments. However, at the same time they radically contradict each other in terms of political, ideological, economic differences, values and attitudes towards private property. The attempt to compare the (in)comparable in terms of both the epochs and the processes makes this study innovative, problematic and relevant.

Another problematic aspect that makes the study relevant is the analysis of the phenomenon of modernization itself, as the comparison of the historical periods that hardly compare highlights only international essential similarities of the phenomenon of modernization throughout the Western culture. However, at the same time it allows contrasting (backwards - catching up, imitation - creative reception, city - village, nation state - occupied country, etc.), seeing the field of political development and breakthroughs as a background in which social content is revealed. Modernization is not merely an expression of aesthetic or stylistic attitudes, but a complex symbolic aim of "new beginning". The motifs of creating a new person, a new society, a new state, a new life can be found both in the Western tradition, followed by the advocates of modernization in

interwar Lithuania, and in the socialist project of modernization, in which Lithuania could not help but take part.

In the cases of interwar Kaunas and Soviet Vilnius, the processes of modernizing the living space can be compared on the basis of more than both *de facto* having the representational status of the capital city as the space of expressing the initiatives and priorities of the state politics. Another common concept that connects these two cases, but also the idea of modernization as a whole, is the aim of "fresh page" and "new beginning". In both cases, there was the obvious attempt or even unavoidable necessity to create "a new city". As Vilnius was lost during the interwar period, the creation of Kaunas as the temporary capital was a project of impressive proportions. Over a brief period, Kaunas was transformed from a fortified city of the periphery of the Czarist Russia into a modern Western city. A transformation of similar proportions awaited Vilnius after the war. As the historic capital was regained, it contained plenty of ruins and not enough residents, and required a great mobilization and concentration in order to become a capital city, not as a national narrative, but a *de facto* one.

The chronological delineations of the study

This study focuses on the modernization of the urban living space in the 20th century Lithuania. The earliest and the latest years of the century are not included in this research. This is mainly because the aim of the study is a detailed analysis of the campaigns of housekeeping modernization by evaluating their cultural, economic and social aspects, which are analysed in a close connection with the political context. And as for political context, the 20th century "fully" included "two Lithuanias" - the interwar and the Soviet one. In this context, the 20th century does not "contain" neither Lithuania within the Czarist Russia, nor the restored Republic of Lithuania (from 1991), as in both cases their study only inside the 20th century would be pointless, and expanding the field of exploration from the end of the 18th century to the 21st century would not be feasible due to the limitations on the size of the study and the radical differences in the approaches and methodologies.

In more concrete terms, the "short 20th century" in this study extends over two historical campaigns of modernization of housekeeping - the interwar and the Soviet one. The first

one can, with reservations, be dated 1918-1940. The reservations are mentioned because of a couple of reasons. First is the specifics of the "Kaunas case" as represented in the study. Bearing in mind that Kaunas became the temporary capital in 1919, this date could also be used as the starting point of the chronology. On the other hand, the beginning of the living space modernization campaign could be associated with the establishment of the first institutions that coordinate and oversee this field. The first institution in charge of construction and design was the Technical Construction Department (*Technikos statomasis departamentas*) that operated in 1919-1920 and was part of the Ministry of Trade and Industries (*Prekybos ir pramonės ministerija*). However, the Commissariat of Rebuilding Lithuania (*Lietuvos atstatymo komisariatas*) that was founded in 1921 (it was part of the Ministry of Interior and operated until 1925) also marks the qualitative breakthrough, as it became the institution that not only prepared and controlled the projects, but also raised questions of improving the legal base, distribution of ideas and generating model projects. Thus, 1918, 1919 and 1921 are all dates that have grounds to mark the beginning of the chronological framework of the study.

The chronology of the Soviet period also requires some explanation. The first postwar decade of the occupation, the Stalin era, is not included as part of this study. The analysis of the Stalinist decade was rejected because of several reasons. This period in Lithuania did not see an intense and well-coordinated living space modernization campaign. The state priorities were in the development of industries, the race of the Cold War, etc. In the capital city, the construction of residential homes was limited to single objects or exclusive, luxurious, showy projects. The building of homes for the masses, the essential aspect of the modernization that emphasized social justice, was not undertaken. In the 40s, the homes for the masses, which are "traditionally" the main object of modernization, were not the state priority. The construction of such homes is "overturned" to financially capable organizations, institutions and factories, and to residents themselves by encouraging individual constructions.

The date that marks the end of the Stalin era and the beginning of the new modernization campaign initiated by N. Khrushchev is 1954. That was when Khrushchev gave a speech at an architects and construction workers congress in which he acknowledged that over the decade after the war, the problem of the lack of living space was never resolved and

announced "the new direction" - towards modernization, industrialization and prefabricated construction, which gave the green light to the state incentives to encourage constructionally new type of homes. Precise dating of the end of this period is more complicated. 1991 is doubtlessly the date that *de facto* marks the end of the socialist, planned economy based, state-wide modernization epoch. However, *de jure* it may have ended much sooner. From the mid-1960s up until the fall of the Soviet Union, no essential, programmatic, ideology shaping documents that would represent new ideas and a qualitatively fundamentally new stage in the forming of the living space were published. Also, in the public space of late 60s and early 70s, the campaign rhetoric of the modernization of the living space becomes noticeably more gentle. The domestic life ceases to be single-mindedly important tool of representing and shaping "the new society". The Brezhnev era stagnation in the political life coincided with the "slowing down" of the modernization campaign of the domestic life. Therefore, it is best to define the Soviet era of modernization of domestic life and living space as 1954-1991, while noting that the modernization campaign lost its impetus in the late 60s-early 70s.

The object of the study

The term *living space* in this dissertation includes both practices of domestic life and the immediate living surroundings - the home. Therefore, the object of the study may be defined as the processes of (re)shaping the urban home and the daily domestic life practices in it. The study excludes the analyses of individual homes constructed with private initiative and private funding. Obviously, both in interwar Kaunas and in post-war Vilnius, individual homes and their blocks were being constructed, and they cannot be excluded from the architectural and social context of the city. However, in the 20th century, the private homes in the city represent not so much the state modernization initiative, but rather certain social phenomena: either a certain cultural, social, financial backwardness (in the case of cheap wooden houses), or, on the contrary, an expression of power, force, wealth, exclusive position in the society. The relationship of the state and the private constructors, their privileges or restrictions, the attitude of the state towards them as agents, assistants or detractors of modernization, is definitely an interesting aspect, but is excluded from the framework of this study due to its scope and thematic focus.

Theoretical approach and methodology

According to Anthony Giddens, one of the most important theoreticians of modernization, institutionality is very important in modernization, and the role of a specialist, an expert becomes essential¹. Such insights gave the impetus to examine the process of modernization of domestic life as containing an imperative aspect - an aim to change the usual norms, to take the domestic and everyday life practices to a qualitatively new level that comes "from above". The study examines the official (state-level) campaign that delineates the guidelines for a new quality of life. Modernization as an expression of state politics is associated with legal base, projects that are initiated or supported by the state, public relations campaigns and educational programmes. It is important to note that the modernization "from above" in this work is understood to be not only as preparation and implementation of state-initiated projects, but also as attitudes and principles, distributed in the public space by the specialists, professionals, experts, in order to popularize them "below", i. e., among the non-specialist audiences.

Of course, one of the most important inspirations on how to compare the cases that do not compare easily in recent years is the study by Zenonas Norkus *Du nepriklausomybės dešimtmečiai (Two Decades of Independence)*², which compares two distinct "cases" of interwar and post-Soviet era Lithuania and its economic, social and political situation from the perspective of comparative historical sociology. The comparative historical sociology model and the comparative perspective that "is applied when the observed cases represent different cultures, societies and civilizations <...> by applying the comparative method in the narrow sense, where the small number of cases may hopefully be compensated by a deeper (intense) analysis of each one of them"³ became the inspiration for further research.

Finally, it bears emphasizing that the study compares not the historical eras, but the phenomenon of modernization in the context of home and domestic life and the recurrence of ideas and processes in certain historical periods. Giddens' idea that modernity should be explained institutionally, and the changes stemming from modern institutions are

¹ Giddens Anthony, *The consequences of modernity*, Stanford University Press, 1990.

² Norkus Zenonas, *Du nepriklausomybės dešimtmečiai*, Vilnius, 2014.

³ Ibid, p. 25.

directly interconnected with the life of an individual⁴ is a direct response to the theoretical approach of this study. The basic elements of the study are formulated and highlighted, and their recurrences, interpretations, variations can be found both on the global scale and in the cases of interwar Kaunas and Soviet Vilnius. The study examines the value-based reference points of both modernization campaigns, the role of the state in each case, the shaping of the urban living space, the role of domestic life in the narrow sense in the processes of modernization, and how the distribution of ideas took place. These aspects become the basis of the study, as they allow for an objective highlights in the similarities and differences of the modernization campaigns.

The diachronic comparative study of the modernization of domestic life crosses the boundaries of a strictly historical study and also embraces the field of comparative historical sociology or historical anthropology. Therefore, the dissertation employs the research methods typical of humanities and social sciences, and also interdisciplinary approaches. Besides the traditional chronological descriptive method typical (obligatory) to all historical research, this study aims at including the interplay of the various cultural, social and political processes, practices and power fields as well as the causality, processes and results of the modernization processes of domestic life. This is achieved by employing the comparative method which is used in order to highlight the parallels and analogies of the different social, cultural, political practices. The study of empirical materials (print, media, laws, decrees, projects, etc.) is expanded by integrating the contemporary memoirs into the base of the sources of the dissertation. The empirical materials and the academic text are complimented by the original quotes and illustrations of the periods discussed and their analyses.

The aim and goals of the study

The main aim of the study is to present the 20th century living space and domestic life modernization campaigns that took place in Lithuania based on the analyses of two cases, interwar Kaunas and Soviet Vilnius, as a reflection of political, social and cultural processes by examining how the modernization of home and domestic life happened in

⁴ Giddens Anthony, *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius, 2000, p. 9.

different times and places and to find out the similarities and differences of the process of the modernization campaigns.

In order to examine the above aim of the study, these main research goals were formulated:

- opting for the concept of two cases as a starting point, to use the analyses of the cases of interwar Kaunas and Soviet Vilnius to highlight the principles as well as the structural similarities and differences of the living space modernization campaigns during the interwar and the Soviet periods;
- to reveal the influence of the different political systems on the processes of the modernization of the living space, paying special attention to the factor of political imperative or modernization "from above";
- to compare value attitudes behind the domestic life modernization campaigns;
- to analyse the phenomenon of the urban living space, its understanding and formation in the modernization campaigns of the interwar and the Soviet periods;
- to highlight the practices and processes by the way of which the domestic life was transported from the private sphere to the field of political interests.

Discussion of sources

Due to the diachronicity of the topic, the study required the use of ample and varied resources. The sources employed in the study fall into several main categories. Chronologically, the sources come from the interwar and the Soviet periods. In terms of the types of sources, the categories are as follows:

Archival documents. The study comprised the analysis of the surviving documents of the main government institutions that were responsible for the preparation of the projects of residential buildings and the practical implementation of the modernization campaigns. During the interwar, those were the Commissariat for Rebuilding Lithuania (Lietuvos atstatymo komisariatas, files kept in the Lithuanian Central State Archives (further LCVA), f. 377, ap. 7) and the Inspection of Construction and Land Roads (Statybos ir sauskelių inspekcija, files kept in the LCVA, f. 377, ap. 8), and during the Soviet period, the National Committee for Construction and Architecture Affairs of the Council of Ministers of the Lithuanian SSR (Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir

architektūros reikalų komitetas, files kept in the LCVA, f. R-545) and the Institute of Urban Construction Design (Miestų statybos projektavimo institutas, files kept in the Vilnius Regional State Archives (further VRVA), f. 1036). The analysis focused on residential building projects, drawings, explanatory notes for the projects, reports, correspondences of the responsible institutions regarding domestic life and residential buildings, analyses of implemented projects, other textual and visual documents. The main body of archival sources is complimented both qualitatively and quantitatively by the collection of the Museum of Architecture kept in the VRVA (f. 1171), which contains not only the documentation of the above mentioned institutions (lacking from the main funds), but also manuscripts, correspondence, cuttings, competition projects, etc. of the architects. These archival resources contributed to the study not only direct sources that reveal the attitudes of the government apparatus towards the living space "from above", but also uncover the "insider" attitudes of the participants of the system.

"The view of a professional observer" (outside of the institutional viewpoint) of the modernization processes is revealed in the documents from the Lithuanian Archive of Literature and Art (Lietuvos literatūros ir meno archyvas). These are the manuscript of radio lectures "Modern installation of home and household, 1927-1931" ("Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927-1931", f. 397, ap. 1, b. 31) by Halina Kairiūkštytė-Jacynienė, who carefully analysed the interwar vision of modernizing the domestic life, and the dissertation of Feliksas Vitas, completed in 1965, titled "Functional and Spatial Solution of the Interior of Contemporary Apartments of the Lithuanian SSR" ("Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas", f. 772, ap. 1, b. 1), which analyses the "new domestic life" practices of the Soviet period. The latter monograph is a unique study in the Lithuanian historiography, as it marks the symbolic tipping point when studying the domestic life becomes part of the interests of the academic sphere and not merely a collection of advice for homemakers.

The living space "view from below", i. e., from the position of the residents is revealed in the reports of ethnographic studies carried out by Antanas Daniliauskas and kept in the Archive of the Lithuanian Institute of History (Institute of History, Sector of Ethnography, nr. 607 (1-193)). In terms of this study, of particular relevance were the interviews

collected and recorded in 1973 with the individuals who worked at the Kaunas industrial companies, discussing the contemporary aspects of material culture and domestic life.

Specialized publications of architecture and construction - the *Statybos menas ir technika* of the interwar period (1922-1923), *Inžinieriaus kelias*, which was published by the architects and engineers who had fled to Germany after WWII (1946-1948). This publication is included among the sources of the study, as its publishers declared that their emigration was temporary and they expected to return to Lithuania soon, and the contents of the publication are formed as guidelines for the expected rebuilding of Lithuania, and finally, even though it was published in a different space, it still directly continues the discussions and searches of the interwar architectural thought. This group of sources also contains the monthly magazine about municipality affairs *Savivaldybė*, which was published 1923-1940, even though it was not directly intended for the questions of construction and architectures, but published quite a number of important, expertly researched articles on these topics in the 30s. In the Soviet case, this group of sources is represented by the specialized magazine *Statyba ir architektūra* (1958-1991), published by the initiative of the institution that both shaped and implemented the ideology, the National Committee for Construction and Architecture Affairs of the Council of Ministers of the Lithuanian SSR. The analysis of these publications helped quite clearly define the "official" architectural guidelines and trends on which the attempt to construct/modernize the living space was based.

Legal base. The analysis of the legal base of the interwar period that was in any way influential on the processes of modernizing the domestic life was carried out based on obligatory directives and decrees that were published in the *Vyriausybės žinios*, the Kaunas city municipality directive and decree compendium that was published 1918-1936, and especial attention in the context of legal reglamentation was merited by the 1938 programmatic document *Mūrinės statybos ugdymo planas*. In the same way, the Soviet legal base regarding the modernizing processes of the domestic life and living space was analysed. The main programmatic documents were the programmes and directives of the conventions of the Communist Party, which unequivocally ideologized and advocated the modernizing of the domestic life. Also included are the directives and decrees of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party and the Vilnius Executive

Committee that directly formed the policy of modernization. The Construction norms and regulations were published since 1955, they were obligatory "frameworks" of design that had essential influence on the forming of the living space. The analysis of this group of sources was the essential "backbone" of the study, which gave ground to the theoretically institutionalized nature of the modernization of domestic life.

Monographs by architects and engineers regarding construction and interior space planning. The main books of this kind are: *Miesto gyvenamieji namai (City Residential Houses)* by Vladas Švipas (1933), *Darbininkų namų statyba (Constructing Homes for Workers)* by Juozas Grabauskas (1935), *Mažas gyvenamas namas (Small Residential House)* by Vytautas Peldavičius (1948), *Miestų sodybinės statybos architektūra (Rural Architecture in Cities)* by Antanas Spelskis (1955), *Daugiabutis gyvenamasis namas (Residential Block)* by Jokūbas Peras (1958), especially informative descriptions of the Soviet Lithuanian city homes in *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a. (The Material Culture of the Lithuanian City Residents in the 20th Century)* by Antanas Daniliauskas, *Mūsų butas (Our Apartment)* by Leonas Kitra and Sofija Subačiuvienė (1959). These publications, a unique source revealing the technical and aesthetic principals of constructing the living space, allowed to trace the principle chain of distributing the ideas of modernization: specialist (distributor of ideas) - state politics vs state politics - specialist (implementor). The works of the Soviet ideologists Jonas Kumpis, Jonas Minkevičius, Lionginas Šepetys, Justas Paleckis and others which focus on questions of domestic life, aesthetics and architecture are interpreted in this study as sources that represent the state order and state initiative, rather than a personal value position of a specialist.

Specialized housekeeping advice literature intended for the female audience. During the interwar period, the women's societies initiated the publication of periodicals *Moteris ir pasaulis*, *Naujoji Vaidilutė* and *Moteris*, as well as specialized books about optimizing, rationalizing and managing housekeeping *Namai ir moteris (Home and Woman, 1937)*, *Namie ir svečiuose (At Home and Visiting, 1938)*, *Pažangi šeimininkė (Progressive Homemaker, 1939)*. In the same way, the Soviet sources are represented by the magazine *Tarybinė moteris* and an exemplary publication of the genre *Šeimininkės vadovas (The*

Housewife's Guide, 1959). The analysis of this group of sources allowed to observe the purification, adaptation and public exposition of the ideas of modernization.

Contemporary memoirs are the last important group of sources. The domestic life in the interwar Kaunas was particularly vividly and brightly depicted in the memoirs of Algirdas Juozas Ciplijauskas⁵, Leon Mitkiewicz⁶, Silvija Lomsargytė-Pukienė⁷, Giuseppe Salvatori⁸. This group of sources also includes the local history study of Lithuania, prepared by geography professor Hans Mortensen⁹ under request of the Easter Europe Institute (in Breslau) after an expedition to Lithuania in 1921-1923. As the domestic life issues during the interwar period were much less the focus on the institutional level and much less documented than during the Soviet period, this group of sources is particularly relevant, since it qualitatively complements the study with undocumented testimonies of domestic life and everyday practices, without which this study would be much more hypothetical. The information presented in the memoirs is analysed and evaluated critically and used to qualitatively compliment information of the other sources.

Structure of the study

The study consists of introduction, three main chapters, conclusions, lists of references and sources. The introduction discusses and provides grounds for the relevance of the topic, presents theoretical and methodological models and inspirations for the study, the aim and goals of the study, the sources and the structure of the dissertations.

The first chapter covers the context of the modernization of domestic life in terms of ideas and history, the global trends and fundamental ideas that are essential for analysing the home and domestic life modernization campaigns in Lithuania. Understanding the international and historical context is essential both for analysing the living space modernization campaign in interwar Lithuania, and the mass construction project under Khrushchev, as both cases are inextricable parts of the history of the transformation of the living space.

⁵ Ciplijauskas Algirdas Juozas, *Namas*, Torontas, 2000.

⁶ Mitkiewicz Leon, *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius, 2002.

⁷ Lomsargytė-Pukienė Silvija, *Dita: paralelės*, Kaunas, 2004.

⁸ Salvatori Giuseppe, *Lietuva vakar ir šiandien*, Vilnius, 1992.

⁹ Mortensen Hans, *Litauen: Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburg, 1926.

The second chapter analyses the role of the governmental sector in the processes of modernization of the living space. It examines the influence of the government institutions and legal base on the everyday space, presents the state initiated projects that reflect the priorities of the social policies, analyses domestic life as a phenomenon of political tool and opinion shaping, views the introduction of the standardization as the fundamental component of modernization and finally presents the practices of training the specialists that were directly involved in the processes of modernizing the domestic life. The second chapter consists of two subchapters that feature identical analyses of the two cases - interwar Kaunas and Soviet Vilnius. The differences (and similarities) in the process of modernization and the two cases are highlighted by choosing a symmetrical mosaic of problems while examining the fundamental constituents of the modernization processes. In some cases the asymmetry in the contents and size of the subchapters is evident, it proves that the features of the modernization campaigns in the very early stages of industrialization in interwar Lithuania and in Soviet Lithuania were radically different.

The third chapter analyses and compares the urban living space modernization campaigns on three levels presented in three subchapters:

- the value reference points and fundamental values underneath the interwar and the Soviet modernization campaigns. This part continues the practices of state involvement in the modernization of domestic life as discussed in Chapter 2 with a theoretical and value-based grounds.
- the qualitative phenomenon of differentiating the urban and rural lifestyle and forms. The subchapter analyses the understanding of the urban living space, its components, its aesthetic and functional characteristics and the actions programmed "from above" in order to create "urbanity".
- the phenomenon of rationalizing, institutionalizing and modernizing housekeeping (in the narrow sense, understood as routine household chores and everyday practices). The subchapter examines how the concept and the vision of modernizing the housekeeping was transformed. The transformation of the attitude towards modernizing housekeeping is observed - from technological advancements to institutional coordination.

The conclusions present the summary and comparison of the two case studies.

Conclusions

1. The analysis of the domestic life and living space modernization processes in the 20th century Lithuania reveals two distinct modernization campaigns as a reflection of political and social processes. The first modernization campaign guidelines were shaped during the interwar period. The second one, a much larger and more heavyweight in terms of political and ideological contents began in the late 50s. In spite of obvious differences between the two modernization campaigns that occurred due to sociopolitical and historical factors, the study reveals that they also had many fundamental, structural, ideal similarities.

2. The conceptual similarity of the two cases of the modernization of the living space analysed in this work - the interwar Kaunas and the Soviet Vilnius - is also typical and symptomatic of international modernization trends - the aims of forming a new beginning, "a fresh page", a new person. The interwar Kaunas formed the identity of a capital city, albeit a temporary one, which excluded the image of the provincial fortified city of the 19th century. The Khrushchev era modernization campaign in the 50s and 60s was a "return" to the ideas of socialism, when the society's way of thinking had to be newly reprogrammed, not by terror and deportations, as in Stalin's time, but by the living space and domestic life.

3. The fundamental similarity and the starting point of this study is the role of the state and its institutions as well as the modernization effort as brought down "from above". Both in the interwar and in the Soviet period modernization was an expression of political will. The quality and standards of living were directly affected by the legal acts, municipality and state level decrees and directives as projected onto the living space. The main difference in terms of the modernization of the living space via the legal base is that in the interwar period all the way up to the eve of WWII it remained in its forming stages and reglamented the main principles of construction or only had influence on the living standards of the temporary capital through particular decrees, and often was only recommended. The more conceptual guidelines of a political programme that included both the implementation of the social housing policies and the modernization of the residential architecture were only formed at the very end of the 30s, but as the war broke out, they were never implemented. Meanwhile, the Soviet modernization campaign of the

50s featured not only a more radical rhetoric, but also an absolutely imperative legal reclamation. The state became the sole contractor, designer and constructor, and the legal system common to the whole of the Soviet Union, the decrees of the Party and the government, the norms and regulations for construction and interior space design became the essential reference points for shaping the living space. Giddens termed the Soviet modernization "radical modernization" and was, of course, correct. Modernization became a priority of the state politics, without any alternative. However, as already mentioned, modernization in general features involvement, initiative and coordination "from above". Even though it was less radical, the imperative encouragement for modernization can also be found in the interwar period. The most obvious example of that is the cheap wooden homes, barns and outdoor toilets in the center of Kaunas that were torn down, and the fines and bigger taxes were applied to those who lingered without connecting to the new water and sewage systems.

4. The aspect of the living space modernization campaigns that is common to both is the understanding of housekeeping and home as a guarantee for political capital. The home was understood to be a tool of both domestic and foreign politics which could guarantee the loyalty of the citizens and increase international prestige. In the interwar Lithuania, this understanding did not turn into a large scale coordinated campaign and remained limited to declarative statements, meanwhile, the Soviet apparatus used the housekeeping and the home not only as a guarantee of loyalty and control, but "elevated" to the level of social engineering according to the formula: new apartments - new model of life - new society. In the Soviet rhetorics, the highlights of the idea of modernization are shifted from the purely practical utilitarian and aesthetic perspective of the interwar to the sociological, ideological, propaganda level.

5. The persistence of the social utopia implemented in architecture that was present both during the interwar and the Soviet periods is symptomatically illustrated by the construction of the workers' apartment complex in Griunvaldo str. in Kaunas. The project was commissioned by the industrialist Tilmansai family and designed by the engineer I. Trakmanas, it was realized only in 1940 and presented by the Soviet propaganda as proof of how the communists take care of their people, and is a great illustration of how the

Soviet regime appropriated and adapted to its own ends the concepts of the interwar period by providing them with new ideological meanings.

6. The modernization of the living space during the interwar period was encouraged by the emerging founts of propagating the modern life on the academic and institutional levels (an example is the activities of the Agriculture House (*Žemės ūkio rūmai*) and the Dotnuva Agricultural Academy), such efforts were reflected in the attitudes, education, values and public activities of particular personas (the brightest of them are V. Švipas, B. Švipaitė, E. Starkienė, H. Kairiūkštytė). During the Soviet period, the driving force behind modernization is no longer the field of activity of individuals or particular institutions, but rather, a state interest and part of the government programme. The guidelines for modernizing the domestic life and the living space are included into programmatic documents, a whole network of state institutions in charge of design, production, construction, industrialization of housekeeping processes, shaping of public opinions, research of domestic life and material culture, etc.

7. One of the essential differences between these two programmes of modernization is their results. The advocates of modernism during the interwar period had to convince the society of the advantages of the international modernism and functionalism, compared to other, parallel trends (the quest for the national style, the citing of historic forms, etc.). According to V. Švipas, on the "micro level" it is possible to observe such a shift during the interwar period among the newly constructed residential homes, but H. Kairiūkštytė states that the implementation of the concept of a modern home from construction to installments was a luxury that few could afford. In terms of large scale public projects and state priorities (which were the main field of expression of modernism as a socially responsible movement in Western Europe), modernism did not become the dominant paradigm. On the contrary, the Soviet modernization programme did not need to prove itself. It became the state priority and the unquestionable constant, and the living space innovations became a mass phenomenon, oriented towards the masses, and not towards exclusive projects.

8. The value points of reference of the modernization campaigns in the interwar and Soviet Lithuania had both similarities and differences. The main different in value point of

reference is reflected in the programmatic documents. In the case of interwar Lithuania, the Western "best practices" are quoted almost verbatim. Meanwhile, the Soviet modernization campaign, while rooted in the rhetoric of the interwar Western European modernists, presents the social contents of the architecture, the attention to the human factor as a result of the unique social policies of the Soviet Union "that has no analogies neither in the past nor abroad". But at the same time a paradoxical similarity emerges - the orientation to the West. In the interwar Lithuania, it was understood as a means to join the European context, to present oneself as a Western state. Meanwhile, in the context of the Soviet modernization, the orientation towards the West reflected the philosophy of the Cold War: to catch up with and overtake the West. Mass construction of the new type of homes was intended to prove the advantages of the socialist regime, which creates the welfare state, and reflect how the state takes care of its citizens. But in both cases, the modernization of homes was considered to be a tool of international politics.

9. The Soviet modernization of homes contains the same variables as the concepts formulated by the interwar Western European modernizers: the introduction of open plan, economical constructions, the idea of a home for the minimal existence, etc. These ideas, while formulated during the interwar period, were widely implemented in post-war Europe as a solution for the very pertinent problem of housing shortage. However, even though the Soviet modernization implemented modernization ideas common to all of Europe, it also radically reinterpreted them and turned them into a tool of ideology, propaganda and social engineering. Open plan in Western Europe was promoted by the modernizers and considered to be a guarantee of democracy and open society, after the war it was considered to be a means of "prevention" of the threat of totalitarian regimes. Meanwhile, in the Soviet Union, the same concept of open plan was reinterpreted as a means of educating the socialist society.

10. In interwar Lithuania the Western European modernist ideas were quoted in the public space and the programmatic documents, but due to low level of urbanization there was no need to develop the experimental projects of minimal existence homes which represented the responsible social policy and care for the masses in the West. In the Lithuanian cities during the interwar, there was no such "mass" of proletariat in need of homes. The "audience" for social housing in Kaunas fit into 6 colonies, albeit tightly.

Therefore in interwar Lithuania, the main emphases of modernization were practical, like hygiene, light, space, order, electrification of household chores, etc. The situation changed radically in the Soviet period: as the farmsteads were destroyed, the industrial companies erected in the cities and near them, and thousands of new residents moved into them, the housing shortage becomes an immediate problem. At the same time the interwar modernist ideas of implementing modernization become relevant.

11. The Soviet rhetoric was very harsh towards the interwar Lithuanian modernist efforts to follow the international style, criticizing them as "pandering to the West in chase of the common European standard". Meanwhile, the Soviet modernization is presented as a "fresh page" in the social history of architecture. However, the residential blocks of the 50s looked very similar in Scandinavia, Western Europe and the Soviet Union. The Soviet modernism was a little late, but since late 50s it stylistically smoothly merges with the "common European standard" of the post-war Europe, just like the interwar modernization pioneers intended.

12. In terms of the modernization of the urban living space, the qualitative differentiation of urban and rural lifestyle and forms is essential. In the interwar modernization campaign, the essential moment was transforming Kaunas itself into a city according to Western standards. However, even the most enthusiastic among the modernization advocates were quite reserved in their rhetoric, leaning more towards the concept of city-garden rather than radical urban shifts. The "boldest" suggestions were limited to encouraging brick construction and recommending building homes a few stories higher. Meanwhile, the discussions about social housing and colonies of cheap apartments sooner or later ended with the conclusion that "his own shed suits the Lithuanian character best", therefore the majority of the projects were developed in this direction. If such half-rural, half-urban living model was not only tolerated but considered to be the starting point of future projects, the Khrushchev campaign changes everything. As individual constructions are banned, all newcomers are gradually installed 5-16 stories above ground and lose any possessive connection to it. The "farm practices" within city limits still occur, but are harshly criticized in the public space and gradually transformed into substitutes, the collective gardens, that become an inextricable part of the modern Soviet city.

13. The interwar concept of "own shed" appealed not only to the efforts to find the national style, but also to the "Lithuanian character", in which the sense of property was necessary as a connection to home and land typical of the patriarchal village. The result of the Soviet modernization is the microdistricts with multistorey, multiapartment buildings, and at first sight it seems to contradict the concept of the shed. But on the other hand, the Soviet microdistrict represented a much stronger effort to shape a community close to the village community, based on neighbourly connections, with a community center, etc. If in the interwar case the quest for "Lithuanian character" in the urban lifestyle were kindly accepted by the society as it aligned with the lifestyle preferences of the first or second generation of urban residents, the Soviet experiment to create a traditional village community in the background of apartment blocks failed. The loss of the ownership connection with own living space, much emphasized during the interwar period, emerged as widespread instances of deviant behaviour in the common spaces, destroying the staircases, basements, courtyards of the apartment blocks during the Soviet period.

14. Probably one of the most essential differences of the two campaigns analysed is the modernization of the housekeeping processes and practices, and even attitudes towards them. Technologization and electrification are inseparable from the modernization of housekeeping processes. During the interwar period, great deal of attention was paid to electrifying the urban housekeeping and popularizing it - the users of electric household appliances enjoyed lower electricity fees, the advantages of electrified households were touted in the public space. But in spite of that, all the way until WWII electric appliances were rare in homes, often received skeptically not only because of great prices, but also because their operating principles were not understood. During the Soviet period, the electrification of housekeeping gained a great momentum and a much more prominent ideological subtext. But if during the interwar the electrification of housekeeping seemed like an absolute goal of modern housekeeping, during the Soviet period the assistance of electrical appliances in housekeeping was understood to be a "temporary stage" before housekeeping will be completely eliminated from the living space. The institutionalization of housekeeping is one of the most prominent differences between the modernization campaigns of the interwar and the Soviet periods. If during the interwar the household chores were "passed on" to specialized institutions only in terms of opening of a few

laundry services and public discussions about opening a school for professional maids, during the Soviet period, eliminating the household chores from the living space was one of the main programmatic highlights of the modernization campaign, and its expressions were not only the development of the network of the centers of household services, but included even a Ministry for Household Services for Residents since 1966.

15. The government household services systems was not capable of shouldering all of everyday household chores, therefor the housekeeping processes still unfolded at home. However, a comfortable and rational housekeeping becomes a privilege of the nomenclature and elite. In the individually designed homes for political and cultural elites, the housekeeping is not eliminated from the home, but instead, it is made comfortable. Basements contain spaces for laundry, drying and ironing, the bathrooms are installed more conveniently with spot for washing machines, kitchens contain comfortable pantries, etc. While the majority of the masses had to have their housekeeping forcibly "removed" from homes or were doomed to carry it out inconveniently, the elite had the "privilege" of doing laundry in comfort or cook at home. As ironic as it sounds, the convenient housekeeping that was promised the masses became a privilege of the elite.

MIESTIEČIO GYVENAMOSIOS ERDVĖS MODERNIZACIJA XX A. DU ATVEJAI: TARPUKARIO KAUNAS IR SOVIETINIS VILNIUS

Reziumė

Temos naujumas, problematika, aktualumas

Gyvenamoji erdvė tampa nauju ir visaverčiu tyrimo objektu, žvelgiant į ją iš socialinės, kultūrinės, politinės istorijos pozicijų. Gyvenamosios erdvės modernizavimas, tai kartu ir gyvenimo būdo, visuomenės, individo, vertybių (per)programavimas, t.y. itin aktualus aspektas į kurį neabejotinai verta pasigilinti detaliau. Disertacijoje nagrinėjamas gyvenamosios erdvės ir politikos bei ideologijos santykis, atskleidžiantis faktą, jog sąvoka „privati erdvė“ yra sąlyginis konceptas. Gyvenamosios erdvės ir buities modernizacija tuo pat metu gali būti ne tik socialinių procesų atspindys, bet ir valstybės mastu programinių, politinių, ideologinių, propagandinių tikslų realizavimo įrankis.

Disertacijoje gilinamasi į dvi XX a. Lietuvoje vykusias gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijas – tarpukario ir sovietinę, remiantis dviejų atvejų analize – tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus. Šio tyrimo tikslas pabandyti pažvelgti ne tiek į tarpukarį ir sovietmetį kaip į daugeliu atžvilgių kardinaliai skirtingas epochas, skirtingas valstybes ir skirtingas visuomenes, bet į gyvenamosios erdvės modernizaciją kaip XX a. fenomeną, kuris buvo būdingas tiek tarpukariui, tiek sovietmečiui. Žvelgiant per šią prizmę tarpukariu ir sovietmečiu egzistavusios tendencijos atrodo „giminingos“, neretai remiasi ta pačia retorika bei argumentais. Tačiau tuo pat metu politiniai, ideologiniai, ekonominiai skirtumai, vertybinės ir požiūrio į nuosavybę nuostatos nulemia radikalius prieštaravimus. Tiek epochų, tiek procesų prasme siekiant palyginti (ne)palyginamą daro šį tyrimą nauju, probleminiu ir aktuali.

Kitas probleminis aspektas, kuris darbą daro aktuali, pati modernizacijos fenomeno analizė, nes ji, lyginant sunkiai palyginamus istorinius periodus, leidžia ne tik išryškinti tarptautinius, visai Vakarų kultūrai būdingus modernizacijos fenomeno pamatinius panašumus. Tačiau tuo pat metu leidžia išryškinti kontrastus (atsilikimas – vijimasis, mėgdžiojimas – kūrybinga recepcija, miestas – kaimas, nacionalinė valstybė – okupuota šalis), pamatyti politinės raidos ir lūžių lauką kaip

foną, kuriame skleidžiasi socialiniai turiniai. Modernizacija, ne tik estetikos ar stilstikos nuostatų išraiška, tačiau kompleksinė simbolinė „naujos pradžios“ siekiamybė. Naujo žmogaus, naujos visuomenės, naujos valstybės, naujo gyvenimo kūrimo akcentai būdingi tiek vakarietiškejai tradicijai, kuria sekė tarpukario Lietuvos modernizacijos propaguotojai, tiek socialistiniam modernizacijos projektui, kuriame neišvengiamai dalyvavo ir Lietuva.

Tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus atvejais, kalbant apie gyvenamosios erdvės modernizavimo procesus, sugretinimas gali būti pagrindžiamas ne tik de facto sostinės kaip reprezentaciniu valstybinės politikos iniciatyvų ir prioritetų raiškos erdvės, statusu. Kitas šiuos du atvejus, o taip pat ir visą modernizacijos idėją vienijantis bendras vardiklis – „balto lapo“ ir „naujos pradžios“ siekis. Abiem atvejais buvo akivaizdus siekis ar net neišvengiama būtinybė sukurti „naują miestą“. Tarpukariu netekus Vilniaus, laikinosios sostinės kūrimas buvo įspūdingos apimties projektas. Per trumpą laiką iš periferinės reikšmės carinės Rusijos miesto-tvirtovės Kaunas tapo vakarietišku moderniu miestu. Panašaus masto transformacija laukė ir pokarinio Vilniaus. Atgavus istorinę sostinę, kurioje buvo daug griuvėsių ir mažai miestiečių, reikėjo didelės mobilizacijos ir koncentracijos kuriant sostinę, ne kaip nacionalinį naratyvą, bet de facto.

Tyrimo chronologinės ribos

Šiame darbe gilinamasi į miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizaciją Lietuvoje XX a. Pirmieji ir paskutiniai šimtmečio metai į šio tyrimo rėmus nepatenka. Visų pirma taip yra todėl, kad darbo tikslas – detaliam išanalizuoti buities modernizacijos kampanijas įvertinant kultūrinius, ekonominius, socialinius aspektus, kurie analizuojami neatsiejant nuo politinio konteksto. O kalbant apie politinį kontekstą XX a. „nuo pradžios iki pabaigos“ egzistavo „dvi Lietuvos“ – tarpukario ir sovietinė. Šiame kontekste XX a. „netalpina“ nei Lietuvos carinės Rusijos sudėtyje, nei atkurtos Lietuvos Respublikos (nuo 1991 m.) laikotarpio, nes tiek vienu tiek kitu atveju jų tyrimas tik XX a. rėmuose būtų betikslis, o tyrimo lauką išplėsti nuo XVIII a. pabaigos iki XXI a. neleistų darbo apimtis bei radikaliai skirtingos tyrimo prieigos ir metodologija.

Konkretizuojant „trumpąjį XX amžių“ šiame darbe tyrimas apima dvi istorinės buities modernizacijos kampanijas – tarpukario ir sovietinę. Pirmoji sąlyginai gali būti

datuojama 1918–1940 m. Sąlyginumas čia minimas dėl poros priežasčių. Pirmiausia dėl darbe pristatomo „Kauno atvejo“ specifikos. Turint omenyje, kad Kaunas laikinąją sostinę tapo 1919 m., ši data taip pat galėtų būti laikoma chronologijos atskaitos tašku. Kita vertus gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijos pradžią galima sieti su pirmųjų institucijų koordinuojančių ir kuruojančių šią sritį įkūrimu. Pirmoji institucija atsakinga už statybas ir projektavimą buvo Technikos statomasis departamentas, veikęs 1919–1920 m. ir priklausęs Prekybos ir pramonės ministerijai. Tačiau 1921 m. įkurtas Lietuvos atstatymo komisariatas (priklausęs Vidaus reikalų ministerijai ir veikęs iki 1925 m.) irgi žymi kokybinį lūžį, nes tapo institucija ne tik rengiančia ir kontroliuojančia projektus, bet ir keliančia įstatymų bazės tobulinimo, idėjų sklaidos bei pavyzdinių projektų generavimo klausimus. Taigi tiek 1918 m., tiek 1919 m. ar 1921 m. galėtų būti datos, kuriomis pagrįstai galima paremti chronologinius tyrimo pradžios rėmus.

Sovietinio etapo chronologija taip pat reikalauja paaiškinimo. Pirmasis pokario okupacijos dešimtmetis, stalinistinis laikotarpis, į šio darbo tyrimo lauką nepatenka. Stalinistinio dešimtmečio analizės buvo atsisakyta dėl kelių priežasčių. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje nebuvo būdinga intensyvi ir koordinuota gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanija. Valstybiniai prioritetai buvo nukreipti į pramonės plėtrą, Šaltojo Karo varžymąsi ir pan. Gyvenamųjų namų statyba sostinėje apsiribojo pavieniais objektais arba išskirtiniais, prabangiais, parodomaisiais projektais. Būstų statyba masėms, esminis modernizacijos aspektas akcentavęs socialinį teisingumą, nebuvo plėtojamas. Būstai masėms, kurie ir yra pagrindinis „tradicinės“ modernizacijos objektas, penktame dešimtmetyje nebuvo valstybinis prioritetas. Šių būstų statyba „perleidžiama“ finansiškai pajėgioms organizacijoms, institucijoms ir gamykloms, bei patiems gyventojams, skatinant individualią statybą.

Stalinistinio laikotarpio pabaigą ir naująją N. Chruščiovo inicijuotą modernizacijos kampanijos pradžią žyminti data – 1954 m. Tada N. Chruščiovas savo kalboje architektų ir statybininkų suvažiavime pripažino, kad per dešimt pokario metų gyvenamojo ploto trūkumo problema taip ir nebuvo išspręsta ir paskelbė „naują kryptį“ – modernizacijos, industrializacijos ir surenkamos statybos link, uždegdamas žalią šviesą konstrukciniu požiūriu naujo tipo būstų valstybiniam propagavimui. Kiek sunkiau tiksliai identifikuoti pabaigą. 1991 m. yra data neabejotinai *de facto* žyminti

socialistinio, planine ekonomika paremta, plataus masto modernizacijos etapo pabaigą. Tačiau *de jure* etapo pabaigą galima žymėti kur kas anksčiau. Nuo septinto dešimtmečio vidurio iki pat Sovietų Sąjungos žlugimo nebuvo priimta jokių esminių programinių, ideologiją formuojančių dokumentų žyminčių idėjiškai ir kokybiškai kardinaliai naują etapą gyvenamosios erdvės formavime. Taip pat nuo septinto ir aštunto dešimtmečių sandūros viešojoje erdvėje galima pastebėti gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijos retorikos sušvelnėjimą. Buitis nustoja būti vienareikšmiškai svarbiu „naujosios visuomenės“ reprezentavimo ir formavimo įrankiu. Brežnevo laikų sąstingis politiniame gyvenime sutapo su „sulėtėjusia“ buities modernizacijos kampanija. Pastaroji prarado savo radikalumą, politinį ir ideologinį imperatyvą. Todėl tikslingiausia būtų sovietinį buities ir gyvenamosios erdvės modernizacijos etapą įvardinti 1954–1991 m., pažymint modernizacijos kampanijos imperatyvumo praradimą nuo septinto ir aštunto dešimtmečių sandūros.

Tyrimo objektas

Gyvenamosios erdvės formuluotė šioje disertacijoje apima tiek buitines praktikas, tiek artimąją gyvenamąją aplinką – būstą. Taigi tyrimo objektas gali būti apibrėžiamas kaip miestietiško gyvenamojo būsto ir kasdieninių buitinių praktikų jame (per)formavimo procesai. Šiame darbe, siaurinant miestietiškos gyvenamosios erdvės tyrimo lauką atsiribojama nuo privačia iniciatyva ir privačiomis lėšomis statomų individualių gyvenamųjų namų analizės. Savaimė suprantama, tiek tarpukario Kaune, tiek pokario Vilniuje buvo statomi individualūs namai ar jų kvartalai, kurie yra neatsiejami nuo miesto architektūrinio ir socialinio konteksto. Tačiau XX a. privatūs gyvenamieji namai mieste atspindi ne tiek valstybinę modernizacijos iniciatyvą, kiek tam tikrus socialinius fenomenus. Arba tam tikrą kultūrinį, socialinį, finansinį atsilikimą (medinių menkaverčių namukų atveju) arba, priešingai, buvo galios, jėgos, finansų, išskirtinės padėties visuomenėje išraiška. Valstybės santykis su privačiais statytojais, jiems teikiamos privilegijos ar taikomi suvaržymai, valstybės požiūris į juos kaip modernizacijos vykdytojus, padėjėjus ar trukdžius yra neabejotinai įdomus aspektas, tačiau dėl darbo apimties ir temos koncentravimo į šio darbo rėmus nepatenka.

Teorinė prieiga ir metodologija

Kaip pabrėžė vienas reikšmingiausių modernumo teoretikų Anthony Giddensas – modernizacijai itin reikšmingas institucionalumas ir esminiu tampa specialisto, eksperto vaidmuo¹⁰. Būtent šios išvalgos paskatino gilintis į buities modernizacijos procesą, turintį imperatyvų aspektą – „iš aukščiau“ nulemtas siekis pakeisti nusistovėjusias normas, buitį ir kasdieninio gyvenimo praktikas perkelti į kokybiškai naują lygmenį. Darbe gilinamasi į oficialią (valstybinę) kampaniją, žyminčią naujas gyvenimo kokybės gaires. Modernizacija kaip valstybės politikos išraiška sietina su įstatymų baze, valstybės inicijuojamais arba remiamais projektais, viešųjų ryšių kampanijomis bei švietimo programomis. Reikia pabrėžti, kad modernizacija „iš viršaus“ šiame darbe traktuojama ne tik kaip valstybės inicijuotų projektų rengimas ir įgyvendinimas, bet taip pat ir kaip specialistų, profesionalų, ekspertų viešojoje erdvėje skleidžiamos nuostatos ir principai, siekiant juos populiarinti „apačioje“, t.y. ne specialistų auditorijoje.

Ieškant inspiracijų kaip palyginti sunkiai lyginamus atvejus, be abejonės, pastarųjų metų viena labiausiai įkvėpusių tapo Zenono Norkaus studija „Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai“¹¹, kurioje kaip du skirtingi „atvejai“ lyginama tarpukario ir posovietinio laikotarpio Lietuvos ekonominė, socialinė ir politinė situacija lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Būtent lyginamosios istorinės sociologijos modelis ir lyginamoji perspektyva, kuri: „taikoma tada, kai stebėjimo atvejai reprezentuoja skirtingas kultūras, visuomenes ar civilizacijas <...> taikant lyginamąjį metodą siaurąją prasme, kuomet mažą atvejų skaičių mėginama kompensuoti gilesne (intensyvia) kiekvieno iš jų analize“¹², tapo inspiracija tolimesniam tyrimui.

Galiausiai reikia pabrėžti, kad darbe lyginami ne istoriniai laikotarpiai, o modernizacijos fenomenas būsto ir buities kontekste bei idėjų ir procesų atsikartojimas tam tikrais istoriniais etapais. Giddenso suformuluota idėja, jog modernybę derėtų aiškinti instituciškai, o moderniuųjų institucijų nulemtos permainos tiesiogiai susipina su individo gyvenimu¹³ tiesiogiai atliepia šio darbo teorinę prieigą. Suformuluojami ir

¹⁰ Giddens Anthony, *The consequences of modernity*, Stanford University Press, 1990.

¹¹ Norkus Zenonas, *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*, Vilnius, 2014.

¹² Ibid, p. 25.

¹³ Giddens Anthony, *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius, 2000, p. 9.

išryškinami pamatiniai tyrimo elementai, kurių atsikartojimo, interpretacijų, variacijų galima ieškoti tiek globaliu mastu, tiek tarpukario Kauno ar sovietinio Vilniaus atvejais. Šiame darbe gilinamasi, kokiais vertybiniais orientyrais buvo paremtos abi modernizacijos kampanijos, koks buvo valstybės vaidmuo juose kaip buvo formuojama miestietiška gyvenamoji erdvė, koks buvo buities, siaurąją prasme vaidmuo modernizacijos procesuose bei kaip vyko idėjų sklaida. Šie aspektai tampa tyrimo pagrindu, nes leidžia objektyviai išryškinti modernizacijos kampanijų panašumus ir skirtumus.

Diachroninis lyginamasis buities modernizacijos tyrimas peržengia griežtai istorinio tyrimo ribas ir taip pat patenka į lyginamosios istorinės sociologijos ar istorinės antropologijos lauką. Todėl darbe taikomi socialiniams–humanitariniams mokslams būdingi tyrimų metodai bei tarpdisciplininės prieigos. Be daugeliui istorinių tyrimų būdingo (būtinio) tradicinio chronologinio aprašomojo metodo ir pasirinktų šaltinių istorinės analizės, sintezės ir interpretacijos, šiame darbe stengiamasi tyrimo akiratyje išlaikyti įvairių kultūrinių, socialinių bei politinių procesų, praktikų ir galios laukų sąveiką bei buities modernizacijos procesų priežastingumą, procesus ir rezultatus. Tam pasitelkiamas lyginamasis metodas, kuriuo naudojamosi siekiant išryškinti skirtingų socialinių, kultūrinių, politinių praktikų paraleles ir analogiškus reiškinius. Empirinės medžiagos (spauda, periodika, įstatymai, nutarimai, projektai) tyrimas išplečiamas į disertacijos šaltinių bazę integruojant amžininkų atsiminimus. Pateikiamą empirinę medžiagą ir mokslinį tekstą papildė originalios aptariamų laikotarpių citatos ir iliustracijos bei jų analizė.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis darbo tikslas – remiantis dviejų atvejų, tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus, analize pristatyti XX a. Lietuvoje vykusias gyvenamosios erdvės ir buities modernizacijos kampanijas kaip politinių, socialinių ir kultūrinių procesų atspindį, gilinantis į tai kaip vyko ir pavyko būsto ir buities modernizacija skirtinguose laikuose bei vietose ir išsiaiškinti modernizacijos kampanijų vyksmo ir rezultatų panašumus ir skirtumus.

Siekiant kiek įmanoma detaliau įsigilinti į išsikeltą darbo tikslą, tyrimui atlikti buvo suformuluoti šie pagrindiniai uždaviniai:

- išeities tašku pasirinkus dviejų atvejų koncepciją, per tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus atvejų analizę išryškinti tarpukario ir sovietmečio gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijų principus, struktūrinius panašumus ir skirtumus;
- atskleisti skirtingų politinių sistemų įtaką gyvenamosios erdvės modernizacijos procesams, išryškinant politinio imperatyvo arba modernizacijos „iš viršaus“ faktorių;
- palyginti vertybines orientacijas, kuriomis remiantis buvo vykdomos buities modernizacijos kampanijos;
- išanalizuoti miestietiškos gyvenamosios erdvės fenomeną, jo traktuotę ir formavimą tarpukario ir sovietmečio modernizacijos kampanijose;
- išryškinti praktikas ir procesus, kurių metu butis buvo perkelta iš privačios sferos į politinio intereso lauką.

Šaltinių aptarimas

Dėl tyrimo temos diachroniškumo rašant šį darbą buvo naudojamosi gausiais ir įvairiais šaltiniais. Darbe naudoti šaltinius galima skirstyti į kelias pagrindines kategorijas. Chronologiškai skirstant šaltiniai yra iš tarpukario bei sovietinio etapų. Pagal šaltinių pobūdį jie apima šias kategorijas:

Archyviniai dokumentai. Tyrimo metu buvo analizuojami svarbiausių valstybinių institucijų atsakingų už gyvenamųjų pastatų projektų rengimą bei modernizacijos kampanijų praktinį realizavimą išlikę dokumentai. Tarpukariu tai buvo Lietuvos atstatymo komisariatas (bylos saugomos Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), f. 377, ap. 7) bei Statybos ir sauskelių inspekcija (bylos saugomos LCVA, f. 377, ap. 8), sovietmečiu – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas (bylos saugomos LCVA, f. R-545) bei Miestų statybos projektavimo institutas (bylos saugomos Vilniaus regioniniame valstybės archyve (toliau – VRVA), f. 1036.). Analizuojami gyvenamųjų namų projektai, brėžiniai, projektų aiškinamieji raštai, ataskaitos, atsakingų institucijų susirašinėjimas buities ir gyvenamosios statybos projektavimo klausimais, įgyvendintų projektų analizės, kiti tekstiniai bei vaizdiniai dokumentai. Pagrindinę archyvinių

šaltinių grupę kokybiškai ir kiekybiškai papildo VRVA saugoma Architektūros muziejaus dokumentų kolekcija (f. 1171), kurioje randama ne tik jau minėtų institucijų dokumentacija (kurios nėra pagrindiniuose institucijų fonduose), bet ir architektų rankraščiai, korespondencija, iškarpos, konkursiniai projektai ir t.t. Šie archyviniai ištekliai leido tyrimą papildyti ne tik tiesioginiais šaltiniais rodančiais valstybinio aparato požiūrį į gyvenamąją erdvę „iš viršaus“, bet ir atskleisti sistemos dalyvių požiūrį „iš vidaus“.

„Profesionalaus stebėtojo žvilgsnį“ (žvelgiant ne per institucinę prizmę) į buities modernizacijos procesus atskleidžia Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomi dokumentai. Tarpukario buities modernizavimo viziją detalai nagrinėjantis Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės radijo paskaitų rankraštis „Moderniškas namų ir buto įrengimas, 1927–1931“ (f. 397, ap. 1, b. 31) bei sovietmečio „naujos buities“ praktikas analizuojanti Felikso Vito 1965 m. apginta disertacija „Lietuvos TSR šiuolaikinių butų interjero funkcionalinis ir erdvinis sprendimas“ (f. 772, ap.1, b.1). Pastaroji monografija Lietuvos istoriografijoje yra unikalus mokslinis tyrimas, žymintis simbolinį lūžio tašką, kuomet buities studijos tampa akademinės sferos interesu, o ne vien tik patarimų rinkiniu šeimininkėms.

Požiūrio į gyvenamąją erdvę „žvilgsnį iš apačios“ t.y. iš gyventojų pozicijų atskleidžia Lietuvos istorijos instituto archyve saugomos Antano Daniliausko etnografinių tyrimų ataskaitos (Istorijos institutas, Etnografijos sektorius, Nr. 607 (1–193). Šio tyrimo rėmuose ypatingai aktualūs buvo 1973 m. surinkti ir užrašyti interviu su asmenimis nuo ketvirto dešimtmečio iki septinto dešimtmečio dirbusiais Kauno pramonės įmonėse, gilinantis į to meto materialinės kultūros aspektus bei buities klausimus.

Specializuoti, architektūros ir statybos klausimams, skirti leidiniai – tarpukariu leistas „Statybos menas ir technika“ (1922–1923 m.), po Antrojo pasaulinio karo į Vokietiją pasitraukusių architektų ir inžinierių iniciatyva leistas *Inžinieriaus kelias* (1946–1948 m.). Į tyrimo šaltinių grupę šis leidinys įtraukiamas, nes jo leidėjai deklaravo emigracijos laikinumą ir lūkestį greitai sugrįžti į Lietuvą, o leidinio turinys formuojamas kaip gairės būsimam Lietuvos atstatymui, galiausiai jis, nors ir kitoje erdvėje, bet tiesiogiai pratęsia tarpukario architektūrinės minties svarstymus ir ieškojimus. Taip pat šiai šaltinių grupei priskiriamas 1923–1940 m. leistas mėnesinis

savivaldybių reikalams skirtas žurnalas *Savivaldybė*, kuris nors ir nebuvo tiesiogiai orientuotas į statybos ir architektūros klausimus, tačiau ketvirtajame dešimtmetyje šiomis temomis spausdino nemažai reikšmingų, specialistų komentarais paremtų publikacijų. Sovietinio atvejo analizės atveju, šią šaltinių grupę reprezentuoja specializuotas žurnalas *Statyba ir architektūra* (1958–1991 m.), kuris buvo ideologiją formuojančios ir ją įgyvendinančios institucijos – Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto kontroliuojama iniciatyva. Šių leidinių analizė padėjo gana aiškiai įvardinti „oficialiąsias“ architektūros gaires ir tendencijas, kuriomis remiantis buvo siekiama konstruoti/modernizuoti gyvenamąją erdvę.

Teisinė ir įstatymų bazė. Tarpukario teisinės bazės, vienaip ar kitaip įtakojusios buities modernizavimo procesus, analizė atlikta remiantis privalomais įsakymais ir nutarimais publikuotais leidinyje *Vyriausybės žinios*, Kauno miesto savivaldybės nuo 1918 m. iki 1936 m. leistu įsakymų ir nutarimų sąvadu, ypatingo dėmesio teisinio reglamentavimo kontekste susilaukia 1938 m. išleistas programinis dokumentas *Mūrinės statybos ugdymo planas*. Analogiškai buvo analizuojama sovietinė teisinė bazė reglamentavusi buities ir gyvenamosios erdvės modernizavimo procesus. Pagrindiniai programiniai dokumentai – komunistų partijos programos ir suvažiavimų direktyvos nedviprasmiškai ideologizuojančios ir aktualizuojančios buities modernizavimo klausimą. LKP CK ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos, Vilniaus vykdomojo komiteto įsakymai ir nutarimai tiesiogiai formavę modernizacijos politiką. Nuo 1955 m. pradėtos leisti Statybos normos ir taisyklės – privalomi projektavimo „rėmai“ darę lemiamą įtaką gyvenamosios erdvės formavimui. Šios šaltinių grupės analizė buvo esminis tyrimo „stuburas“ pagrindžiantis teorinę institucionalizuotą buities modernizacijos prigimtį.

Architektų bei inžinierių monografijos statybos bei vidaus erdvių planavimo klausimais. Pagrindinės tokio pobūdžio knygos: Vlodo Švipo *Miesto gyvenamieji namai* (1933), Juozo Grabausko *Darbininkų namų statyba* (1935), Vytauto Peldavičiaus *Mažas gyvenamas namas* (1948), Antano Spelskio *Miestų sodybinės statybos architektūra* (1955), Jokūbo Pero *Daugiabutis gyvenamais namais* (1958), ypatingai informatyvūs buvo Antano Daniliausko etnografiniai sovietinės Lietuvos miestų gyventojų butų aprašymai *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.*, Leono Kitros ir Sofijos Subačiuvienės *Mūsų butas* (1959). Šie leidiniai, unikalūs šaltinis

atskleidžiantis gyvenamosios erdvės konstravimo techninius ir estetinius principus, leidžiantys atsekti principinę modernizacijos idėjų sklaidos seką specialistas (idėjos skleidėjas) – valstybinė politika vs valstybinė politika–specialistas (vykdytojas). Sovietmečio ideologų Jono Kumpio, Jono Minkevičiaus, Liongino Šepečio, Justo Paleckio ir kitų veikalai, nagrinėjantys buities, estetikos ir architektūros klausimus, šio darbo kontekste interpretuojami kaip šaltiniai, atspindintys valstybinį užsakymą ir valstybinę iniciatyvą, o ne specialisto asmeninę vertybinę poziciją.

Specializuota buities patarimų, moterų auditorijai skirta literatūra. Tarpukariu moterų draugijų iniciatyva leisti periodiniai leidiniai *Moteris ir pasaulis*, *Naujoji Vaidilutė* ir *Moteris* bei specializuotos knygos buities optimizavimo, racionalizavimo ir tvarkymo klausimais *Namai ir moteris* (1937), *Namie ir svečiuose* (1938), *Pažangi šeimininkė* (1939). Analogiškai sovietinių šaltinių grupei atstovauja žurnalas *Tarybinė moteris* ir kaip pavyzdinis tokio žanro leidinys *Šeimininkės vadovas* (1959). Šios šaltinių grupės analizė leido fiksuoti modernizacijos idėjų išgryninimą, adaptavimą ir pateikimą visuomenei.

Amžininkų atsiminimai – paskutinė reikšminga šaltinių grupė. Tarpukario Kauno buities klausimus itin gyvai ir ryškiai savo atsiminimuose perteikė Algirdas Juozas Ciplijauskas¹⁴, Leonas Mitkiewiczzius¹⁵, Silvija Lomsargytė-Pukienė¹⁶, Giuseppe Salvatoris¹⁷. Į šią šaltinių grupę priskiriama ir geografijos profesoriaus Hanso Mortenseno¹⁸ kraštotyrinė Lietuvos studija parengta Rytų Europos instituto (veikusio Breslau) užsakymu, po 1921–1923 m. ekspedicijos į Lietuvą. Atsižvelgiant į tai, kad tarpukariu buities klausimams instituciniu lygmeniu buvo skiriama žymiai mažiau dėmesio ir ji mažiau dokumentuota nei sovietiniu laikotarpiu, ši šaltinių grupė itin aktuali, nes kokybiškai papildo tyrimą nedokumentuotais buities ir kasdieninių praktikų liudijimais, be kurių šis darbas būtų kur kas labiau hipotetinis. Atsiminimuose pateikta informacija analizuojama, vertinama kritiškai ir tekste kokybiškai papildo kitais šaltiniais paremtą informaciją.

¹⁴ Ciplijauskas Algirdas Juozas, *Namas*, Torontas, 2000.

¹⁵ Mitkiewicz Leon, *Kauno atsiminimai 1938–1939*, Vilnius, 2002.

¹⁶ Lomsargytė-Pukienė Silvija, *Dita: paralelės*, Kaunas, 2004.

¹⁷ Salvatori Giuseppe, *Lietuva vakar ir šiandien*, Vilnius, 1992.

¹⁸ Mortensen Hans, *Litauen: Grundzüge einer Landeskunde*, Hamburg, 1926.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys dėstymo skyriai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašai. Įvade aptariamas ir pagrindžiamas temos aktualumas, aptariami teoriniai ir metodologiniai modeliai ir inspiracijos šiam tyrimui, pristatomas išsikeltas tikslas ir uždaviniai bei tyrimo išteklių ir šaltinių bei disertacijos struktūra.

Pirmajame skyriuje aptariamas buitės modernizacijos idėjinis ir istorinis kontekstas, pasaulinės tendencijos ir pamatinės idėjos, kurios yra esminės analizuojant būsto ir buitės modernizacijos kampanijas Lietuvoje. Tarptautinio ir istorinio konteksto suvokimas yra esminis tiek analizuojant tarpukario Lietuvos gyvenamosios erdvės modernizacijos kampaniją, tiek N. Chruščiovo laikų masinės gyvenamosios statybos projektą, nes abu atvejai yra neatsiejama gyvenamosios erdvės kaitos istorijos dalis.

Antrame skyriuje analizuojamas valstybinio sektoriaus vaidmuo gyvenamosios erdvės modernizacijos procesuose. Gilinamasis į valstybinių institucijų bei teisinės bazės įtaką kasdieninei erdvei, pristatomi valstybės inicijuoti projektai atspindintys socialinės politikos prioritetus, analizuojamas buitės kaip politinio įrankio ir nuomonės formavimo fenomenas, žvelgiama į standartizacijos įvedimą kaip pamatinį modernizacijos komponentą bei galiausiai pristatomos specialistų, tiesiogiai dalyvavusių buitės modernizacijos procesuose, rengimo praktikas. Antrą skyrių sudaro du poskyriai, kuriuose identiškais pjūviais analizuojami du atvejai – tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus. Modernizacijos proceso ir dviejų atvejų skirtumus (ir panašumus) mėginta parodyti, pasirinkus simetrišką problemų dėlionę siekiant įsigilinti į pamatinius modernizacijos procesų dėmenis. Kai kuriais atvejais išryškėja akivaizdi poskyrių turinio ir apimties asimetrija, kuri įrodo, kad modernizacijos kampanijų ypatumai vos pradėtoje industrializuoti tarpukario Lietuvoje ir sovietinėje Lietuvoje radikaliai skyrėsi.

Trečiajame skyriuje miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizavimo kampanijos analizuojamos ir lyginamos trimis pjūviais, išdėstomais trijuose poskyriuose:

- vertybiniai orientyrai bei pamatinės vertybės, kuriomis buvo paremtos tarpukario ir sovietinė modernizacijos kampanijos. Ši dalis pratęsia antrojoje dalyje aptartas valstybės įsitraukimo į buitės modernizaciją praktikas pateikdamas teorinį ir vertybinį pagrindimą.

- kokybinis miesto ir kaimo gyvenimo būdo ir formų atskyrimo fenomenas. Analizuojama kaip traktuojama miestietiška gyvenamoji erdvė, kokie komponentai ją sudaro, kokios estetiškos ir funkcinės charakteristikos jai būdingos bei „iš viršaus“ programuojami veiksmai „miestiškumui“ sukurti.
- buities (siaurąja prasme, suprantant ją kaip rutininių buities darbų ir kasdieninių praktikų visumą) racionalizavimo, modernizavimo ir institucionalizavimo fenomenas. Gilinamasi kaip kito buities modernizavimo koncepcija ir siekiamybė. Fiksuojamas požiūris į buities modernizaciją kismas – nuo technologinių patobulinimų iki institucinio koordinavimo.

Išvadose pateikiamas abiejų atveju studijų apibendrinimas ir lyginimas.

Išvados

1. Analizuojant XX a. buities ir gyvenamosios erdvės modernizacijos procesus Lietuvoje, galima išskirti dvi ryškias modernizacijos kampanijas kaip politinių ir socialinių procesų atspindį. Pirmosios modernizacijos kampanijos gairės buvo suformuotos tarpukariu. Antroji, kur kas didesnio masto bei svaresnio politinio ir ideologinio turinio, imta įgyvendinti šešto dešimtmečio pabaigoje. Nepaisant akivaizdžių sociopolitinių ir istorinių faktorių, nulemtų skirtumų tarp lyginamųjų modernizacijos kampanijų, šis tyrimas atskleidė, jog jos taip pat turėjo nemažai pamatinių, struktūrinių, idėjinių panašumų.
2. Šiame darbe nagrinėtų dviejų atvejų – tarpukario Kauno ir sovietinio Vilniaus – gyvenamosios erdvės modernizavimo konceptualus panašumas – būdingas ir simptomiškas tarptautinėms modernizacijos tendencijoms – naujos pradžios, „balto lapo“, naujo žmogaus formavimo siekiai. Tarpukario Kaunas formavo naują nors ir laikinosios, bet vis dėlto sostinės tapatybę, atsiribojančią nuo provincialaus XIX a. miesto–tvirtovės įvaizdžio. Šešto ir septinto dešimtmečių chruščiovinis modernizacijos vėjus buvo „grįžimas“ prie socializmo idėjų, kuomet buvo siekiama iš naujo perprogramuoti visuomenės mąstymą, nebe teroru ir trėmimais, kaip buvo daroma Stalino valdymo laikais, o per gyvenamąją erdvę ir buitį.

3. Pamatinis panašumas ir šio tyrimo išeities taškas – valstybės ir institucijų vaidmuo bei „iš viršaus“ nuleidžiama modernizacijos siekiamybė. Tiek tarpukario, tiek sovietinė modernizacijos buvo politinės valios išraiška. Teisės aktų, savivaldybės bei valstybės lygmens nutarimų bei įsakymų projekcijos į gyvenamąją erdvę tiesiogiai veikė gyvenimo kokybę ir standartus. Pagrindinis skirtumas, kalbant apie buitines modernizaciją per įstatyminę bazę, yra tas, kad tarpukariu ji iki pat Antrojo pasaulinio karo išvakarių tebebuvo formavimosi stadijoje, reglamentuodama pagrindinius statybos principus ar konkrečiai nutarimais įtakodama tik laikinosios sostinės gyvenimo standartus, neretai būdavo rekomendacinio pobūdžio. Konceptualesnės politinės programos, apimančios tiek socialinės būstų politikos įgyvendinimą, tiek gyvenamosios architektūros modernizaciją, gairės buvo suformuotos tik pačioje ketvirto dešimtmečio pabaigoje, bet dėl prasidėjusio karo nebuvo realizuotos. Tuo tarpu sovietinė šešto dešimtmečio modernizacijos kampanija pasižymėjo ne tik radikalesne retorika, bet ir absoliučiai imperatyviu teisiniu reglamentavimu. Vieninteliu gyvenamosios statybos užsakovu, projektuotoju ir statytoju tapo valstybė, o bendra visai Sovietų Sąjungai teisinė sistema, partijos ir vyriausybės nutarimai, statybą ir vidaus erdvių projektavimą reglamentuojančios normos ir taisyklės tapo esminiais gyvenamosios erdvės formavimo orientyrais. A. Giddensas sovietinį modernizacijos atvejį įvardino „radikalizuota modernizacija“ ir, be abejo, buvo teisu. Modernizacija tapo valstybinės politikos prioritetu, be jokios alternatyvos. Tačiau kaip buvo minėta modernizacijai apskritai būdingas „iš aukščiau“ įsikišimas, iniciatyva ir koordinavimas. Nors ir ne tokio radikalaus, bet vis dėlto imperatyvaus modernizacijos skatinimo galima rasti ir tarpukaryje. Akivaizdžiausias to pavyzdys – ketvirto dešimtmečio pradžioje „privaloma tvarka“ griunami menkaverčiai mediniai namai, tvartai ir lauko tualetai Kauno centre, o už delsimą prisijungti prie naujai įrengtų vandentiekio ir kanalizacijos sistemų taikomos baudos ir didesni mokesčiai.
4. Abi gyvenamosios erdvės modernizacijos kampanijas vienijantis aspektas – buitines ir būsto kaip politinio kapitalo garanto suvokimas. Būstas suvoktas, tiek kaip vidaus, tiek kaip užsienio politikos instrumentas, galintis užtikrinti piliečių lojalumą ir kelti tarptautinį prestižą. Tarpukario Lietuvoje šis suvokimas į plataus masto koordinuotą

kampaniją nepavirto, apsiribodamas daugiau deklaratyviais pasisakymais, tuo tarpu sovietinis aparatas buitį ir būstą išnaudojo ne tik kaip lojalumo ar kontrolės garantą, bet ir „pakylėjo“ į socialinės inžinerijos lygmenį, pasireiškusį pagal formulę: nauji butai – naujas gyvenimo modelis – nauja visuomenė. Sovietinėje retorikoje modernizacijos idėjos akcentai perdėliojami iš grynai praktinės utilitarinės ir estetinės perspektyvos, vyravusios tarpukariu, į sociologinį, ideologinį, propagandinį.

5. Architektūroje įgyvendintos socialinės utopijos tvarumą būdingą tiek tarpukariui, tiek sovietmečiui simptomatiškai iliustruoja darbininkams skirtų butų komplekso Kaune, Griunvaldo gatvėje statyba. Ketvirtame dešimtmetyje pramoninkų Tilmansų užsakymu inžinieriaus I. Trakmano parengtas projektas, realizuotas tik 1940 m. ir sovietinės propagandos pateiktas kaip komunistų rūpinimosi darbo žmonėmis įrodymas, puikai iliustruoja kaip sovietinis režimas aproprijavo ir savo tikslams pritaikė tarpukariu plėtotas koncepcijas, suteikdamas joms naujas, ideologines prasmes.
6. Tarpukario Lietuvoje gyvenamosios erdvės modernizaciją skatino besiformuojantys modernaus gyvenimo propagavimo židiniai akademiniam bei instituciniam lygmenyje, tokie siekiai atsispindėjo konkrečių personalijų asmeninėse nuostatose, išsilavinime, vertybinėse orientacijose ir visuomeninėje veikloje (ryškiausios asmenybės V. Švipas, B. Švipaitė, E. Starkienė, H. Kairiūkštytė). Sovietmečiu modernizacijos skatinimas tampa nebe individų ar pavienių institucijų veiklos lauku, o valstybiniu interesu ir valstybinės programos dalimi. Buities ir būsto modernizacijos gairės įtraukiamos į programinius dokumentus, kuriamas išsitas tinklas valstybinių institucijų, atsakingų už projektavimą, gamybą, statybą, buities procesų industrializaciją, visuomenės nuomonės formavimą, buities ir materialiosios kultūros tyrimus ir kt.
7. Vienas esminių šių dviejų modernizacijos skatinimo programų skirtumas – jų rezultatai. Tarpukario modernizmo propaguotojai turėjo įtikinti visuomenę tarptautinio modernizmo ir funkcionalizmo pranašumais, lyginant su kitomis paraleliai egzistavusiomis tendencijomis (tautinio stiliaus paieškomis, istorinių formų citavimu ir pan.). Kaip pažymėjo V. Švipas, „mikro lygmenyje“ – privačia iniciatyva naujai statomų gyvenamųjų namų kontekste tokį pokytį tarpukariu galima

fiksuoti, tačiau pasak H. Kairiūkštytės, modernaus būsto koncepcijos įgyvendinimas nuo namo statybos iki jo įrengimo buvo prabanga, kurią sau leisti galėjo nedaugelis. Kalbant apie plataus masto visuomeninius projektus ir valstybinius prioritetus (per kuriuos Vakarų Europoje ryškiausiai atsiskleidė modernizmo kaip socialiai atsakingo judėjimo orientacija), modernizmas netapo dominuojančia paradigma. Sovietmečio modernizavimo programa, priešingai, neturėjo įrodinėti savo pranašumą. Ji tapo valstybiniu prioritetu ir nekvestionuojama konstanta, o inovacijos gyvenamojoje aplinkoje pasidarė masiniu reiškiniu, orientuotu į mases, o ne išskirtinius projektus.

8. Vertybiniai modernizacijos kampanijų orientyrai tarpukario ir sovietinėje Lietuvoje turėjo tiek panašumų, tiek skirtumų. Pagrindinis vertybinės orientacijos sistemų skirtumas atsispindi programiniuose dokumentuose. Tarpukario Lietuvos atveju vakarietiška „geroji praktika“ cituojama beveik pažodžiui. Tuo tarpu sovietinė modernizacijos kampanija, nors besiremama Vakarų Europos tarpukario modernistų retorika, socialinį architektūros turinį, dėmesį žmogiškam faktoriui pateikia kaip Sovietų Sąjungos unikalios socialinės politikos rezultata, „neturinti analogų nei praeityje, nei užsienyje“. Tačiau tuo pat metu ryškėja paradoksalus panašumas – orientacija į Vakarus. Tarpukario Lietuvoje ši orientacija buvo suvokta kaip priemonė įsilieti į europietišką kontekstą, pristatyti save kaip vakarietišką valstybę. Tuo tarpu sovietinės modernizacijos kontekste – orientacija į Vakarus, atspindėjo šaltojo karo filosofiją – pavyti ir aplenkti Vakarus. Masinė naujo tipo būstų statyba turėjo įrodyti socialistinės santvarkos pranašumą, kuriantį gerovės valstybę ir atspindėti valstybės rūpinimąsi savo piliečiais. Tačiau abiem atvejais būsto modernizacija buvo traktuojama kaip tarptautinės politikos instrumentas.
9. Sovietinei būsto modernizacijai būdingi tie patys bendrieji vardikliai kaip ir tarpukariu Vakarų Europos modernizatorių suformuluotos koncepcijos – atviro plano įvedimas, ekonomiška statyba, būsto egzistenciniam minimumui idėja ir kt. Šios idėjos, nors ir suformuluotos tarpukariu, tačiau plačiu mastu buvo įgyvendintos pokario Europoje, sprendžiant po karo itin aktualų būstų trūkumo klausimą. Nors sovietinei modernizacijai ir buvo būdingas bendraeuropinių modernizacijos idėjų realizavimas, tačiau taip pat būdingas radikalus perinterpretavimas ir pavertimas ideologijos, propagandos bei socialinės inžinerijos įrankiu. Atviras planas – Vakarų

Europoje modernizacijos teoretikų skatintas ir traktuotas kaip visuomenės demokratiškumo užtikrinimas, atviros visuomenės garantas, po karo Vakarų šalyse laikytas „prevencija“ totalitarinių režimų grėsmėms. Tuo tarpu Sovietų Sąjungoje ta pati atviro plano koncepcija perinterpretuojama kaip socialistinės visuomenės ugdymo priemonė.

10. Tarpukario Lietuvoje, nors Vakarų Europos modernistų idėjos ir cituojamos viešojoje erdvėje bei programiniuose dokumentuose, bet dėl žemo šalies urbanizavimo lygio nebuvo poreikio valstybiniu mastu plėtoti eksperimentinių būsto egzistenciniam minimumui projektų, kurie Vakaruose buvo atsakingos socialinės politikos ir rūpinimosi masėmis išraiška. Lietuvoje tarpukariu miestuose tokios „masės“ proletariato, kuriuos reikėtų aprūpinti būstais nebuvo. Kaune socialinių būstų „auditorija“, nors ir sunkiai, bet sutilpo 6 kolonijose. Taigi modernizacija tarpukario Lietuvoje buvo akcentavimas praktinių aspektų, tokių kaip higiena, šviesa, erdvė, tvarka, buities darbų elektrifikavimas ir kt. Sovietmečiu situacija pasikeitė kardinaliai – naikinant vienkiemius, aplink miestus ir miestuose statant pramonės įmones ir čia atsikeliant tūkstančiams naujų gyventojų, miestuose gyvenamo ploto problemos trūkumas tampa išties aktualus. Taip pat tampa aktualios ir tarpukario modernistų keltos modernizacijos realizavimo idėjos.
11. Sovietinė retorika labai aršiai kritikavo tarpukario Lietuvos modernistų siekį sekti tarptautiniu stiliumi, kaltindama „pataikavimu vakarams vaikantis bendraeuropinio standarto“. Tuo tarpu sovietinė modernizacija pateikiama kaip „naujas puslapis“ socialinėje architektūros istorijoje. Tačiau gyvenamųjų namų kvartalai šešto dešimtmečio pabaigoje atrodė labai panašiai tiek Skandinavijoje, tiek Vakarų Europoje, tiek Sovietų Sąjungoje. Sovietinis modernizmas, nors šiek tiek vėluodamas dėl Stalino „antimodernistinės“ socrealizmo kampanijos, tačiau nuo šešto dešimtmečio pabaigos stilistiškai sklandžiai įsilieja į pokarinės Europos „bendraeuropinį standartą“, lygiai taip pat kaip savo laiku siekė įsilieti ir tarpukario modernizacijos iniciatoriai.
12. Kalbant apie miestietiškos gyvenamosios erdvės modernizaciją, esminis yra kokybinis miesto ir kaimo gyvenimo būdo ir formų atskyrimas. Tarpukario modernizacijos kampanijoje esminis momentas buvo Kauno pavertimas vakarietiškus standartus atitinkančiu miestu. Tačiau net pačių entuziastingiausių

modernizacijos skatintojų retorika buvo gana nuosaiki, labiau orientuota į miesto-sodo koncepciją, o ne radikalius urbanistinius pokyčius. „Drąsiausi“ pasiūlymai apsiribodavo mūrinės statybos skatinimu ir keliais aukštais aukštesnių namų statybos rekomendacijomis. Tuo tarpu diskusijose apie socialinius būstus ir pigių butų kolonijas anksčiau ar vėliau būdavo prieinama prie išvados, kad „sava bakūžė labiausiai atitinka lietuvio charakterį“, todėl dauguma projektų buvo plėtojami būtent šia linkme. Jei tarpukario atveju toks pusiau sodietiškas, pusiau miestietiškas gyvenimo modelis buvo ne tik toleruojamas, bet ir laikomas atskaitos tašku ateities projektams, tai chruščiovinės kampanijos metu situacija pasikeičia iš esmės. Uždraudus individualią statybą ilgainiui visi naujakuriai apgyvendinami 5–16 aukštų namuose ir nebeteko bet kokio nuosavybinio ryšio su žeme. Vis dar pasitaikančios „sodybinės praktikos“ miesto ribose aršiai kritikuojamos viešojoje erdvėje ir ilgainiui keičiamos substitutais – kolektyviniais sodais, kurie tampa neatskiriama moderna sovietinio miesto dalimi.

13. Tarpukario „savos bakūžės“ koncepcija apeliavo ne tik į tautinio stiliaus paieškas, bet ir į „lietuvišką charakterį“, akcentuojant būtiną nuosavybės jausmą, patriarchaliniam kaimui būdingą ryšį su namais ir žeme. Sovietinės modernizacijos rezultatas – mikrorajonai su daugiaaukščiais, daugiabučiais gyvenamaisiais namais, iš pirmo žvilgsnio – priešingybė „bakūžės konceptui“. Tačiau kita vertus, sovietinis mikrorajonas kur kas labiau pretendavo formuoti bendruomenę, artimą kaimo bendruomeniškumui, paremtą kaimyniškais ryšiais, turinčia bendruomenės centrą. Jei tarpukario atveju „lietuviško charakterio“ paieškos miesto gyvensenoje visuomenės buvo priimtos palankiai, nes atspindėjo pirmos ar antros miestiečių kartos gyvenimo būdo preferencijas, tai sovietinis eksperimentas daugiaaukščių namų fone sukurti kaimo tradicijomis paremtą bendruomenę buvo nesėkmingas. Tarpukariu dažnai akcentuoto nuosavybinio ryšio su savo gyvenamąja erdve netekimas, sovietmečiu lėmė gana dažnas deviacinio elgesio apraiškas bendrose erdvėse, gadinant daugiabučių laiptinių, rūsių, kiemų įrengimus.
14. Buities procesų ir praktikų modernizavimas ir netgi požiūris į juos, ko gero, yra vienas esminių šių dviejų analizuojamų kampanijų skirtumas. Technologizacija bei elektrifikacija neatsiejama nuo buities modernizacijos procesų. Tarpukariu miestiečių buities elektrifikacijai ir jos populiarinimui buvo skirtas didelis

dėmesys – elektrinių buitinių prietaisų vartotojai galėjo naudotis žemesniais elektros tarifais, apie elektrifikuotos buties privalumus buvo nuolat primenama viešojoje erdvėje. Nepaisant to, iki pat Antrojo pasaulinio karo namų ūkiuose elektros prietaisai buvo retenybė, neretai skeptiškai vertinama ne tik dėl didelės kainos, bet ir dėl jų veikimo principų neišmanymo. Sovietmečiu buties elektrifikacija tapo kur kas spartesnė ir įgavo kur kas ryškesnę ideologinę potekstę. Tačiau jei tarpukariu buties elektrifikacija atrodė absoliuti modernios buties siekiamybė, sovietinėje propagandoje elektros prietaisų pagalba butyje, buvo traktuojama kaip „laikinas etapas“ iki kol butis bus eliminuota iš gyvenamosios erdvės. Buties institucionalizavimas – vienas ryškiausių skirtumų tarp tarpukario ir sovietmečio modernizacijos kampanijų. Jei tarpukariu buties darbų „perleidimas“ specializuotoms įstaigoms apsiribojo pavienių skalbyklų atsiradimu ar diskusijomis viešojoje erdvėje apie profesionalių tarnaičių mokyklos įsteigimą, tai sovietmečiu buties darbų eliminavimas iš gyvenamosios erdvės tapo vienu pagrindinių programinių modernizacijos kampanijos akcentų, pasireiškusių ne tik buitinių paslaugų centrų tinklo išplėtojimu, bet ir nuo 1966 m. veikusia Buitinio gyventojų aptarnavimo ministerija.

15. Valstybinė butinio aptarnavimo sistema nebuvo pajėgi perimti visų kasdieninių buties darbų, todėl buties procesai visgi vykdomi namuose. Tačiau patogi ir racionaliai išspręsta butis tampa nomenklatūros ir elito privilegija. Pagal individualius projektus statomuose namuose skirtuose politiniam ir kultūriniam elitui, butis ne eliminuojama iš būsto, o stengiamasi ją padaryti patogią. Rūsiuose projektuojamos skalbimo, džiovinimo ir lyginimo erdvės, įrengiami patogesni sanitariniai mazgai, kuriuose numatoma vieta skalbimo mašinai, prie virtuvių projektuojami patogūs sandėliukai maisto produktams. Tuo tarpu, kai didžiajai masei žmonių butis privaloma tvarka turėjo „išsikraustyti“ iš namų arba buvo pasmerkta būti nepatogia, elitas turėjo „privilegiją“ patogiai skalbtis ar ruošti maistą namuose. Kaip tai ironiškai beskambėtų, patogi butis, kurios buvo siekiama masėms, tapo elito privilegija.

List of Academic Publications on the Topic of the Dissertation / Mokslinių publikacijų disertacijos tematika sąrašas

1. „Modernioji butis kaip paveldo objektas: galimybės ir realybė“, in: *Kultūros paminklai*, 2011, Nr. 16, p. 28–45.
2. „Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje“, in: *Menotyra*, 2011, Nr. 4, p. 291–307.
3. „Palyginti (ne)palyginamą – tarpukario ir sovietmečio būsto modernizacijos kampanijos“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, Nr. 40, p. 74–92.

List of Publications on the Topic of the Dissertation in the Cultural Magazines / Publikacijų disertacijos tematika sąrašas nereцензуojamuose kultūriniuose leidiniuose

1. „Miestiečio butas sovietų Lietuvoje 1945–1990 m.“, in: *Naujasis Židinys–Aidai*, 2010, Nr. 1–2, p. 13–23.

List of Presentations on the Topic of the Dissertation in the academical conferences / Pranešimų disertacijos tematika skaitytų tarptautinėse konferencijose sąrašas

1. Pranešimas „Modernisation of domestic life as a reflection of politics and ideology“ (liet. „Buities modernizacija – politikos ir ideologijos refleksija“) // Tarptautinė konferencija *Modernizacija. XX a. 7–8 dešimtmečių Baltijos šalių meno, architektūros ir dizaino kontekstai*, Nacionalinė dailės galerija, Vilnius, 2010 m. gruodžio 3–4 d.
2. Pranešimas „Sovietinės ideologijos refleksijos gyvenamojoje erdvėje“ // Tarptautinė konferencija *Sovietinės ideologijos raiška architektūroje ir dizaine bei dabartiniai tokių įtakų atspindžiai*, Vilniaus dizaino kolegija, Vilnius, 2011 m. spalio 14 d.

About the Author

Regina Lakačauskaitė-Kaminskienė was born in 1983 December 20 in Vilnius. In 2002 graduated Viršuliškės secondary school and entered to Vilnius University faculty of History. In 2006 graduated with honors (Cum Laude) a bachelor's degree in history (Cultural History and Anthropology Program). 2008 as well as with honors (Cum Laude) completed history master's studies (heritage protection program) at Vilnius University, Faculty of History. In the same year started doctoral studies in the faculty of History, which lasted for ten years, with two suspensions of studies because of maternity leave. During the doctoral studies in 2010 participated in the 11th UNESCO International Summer School "The Local World Heritage Context", which took place in Zamosc, Poland. In 2011 (May-June) she took professional training in UK universities and libraries. In 2008-2011 Worked at the Department of Cultural Heritage under the Ministry of Culture. In recent years has been working as a freelance guide.

Apie autorę

Regina Lakačauskaitė-Kaminskienė gimė 1983 m. gruodžio 20 d. Vilniuje. Baigusi tuometinę Viršuliškių vidurinę mokyklą 2002 m. įstojo į Vilniaus universiteto istorijos fakultetą. 2006 m. su pagyrimu (Cum Laude) baigė istorijos (kultūros istorijos ir antropologijos programos) bakalauro studijas. 2008 m. taip pat su pagyrimu (Cum Laude) baigtos istorijos (paveldosaugos programos) magistro studijos Vilniaus Universitete, Istorijos fakultete ir įgyta paveldosaugininko profesinė kvalifikacija. Tais pačiais metais šiame fakultete buvo pradėtos doktorantūros studijos. Doktorantūros studijų metu 2010 m. dalyvavo 11-oje UNESCO tarptautinėje vasaros mokykloje skirtoje kultūros paveldo apsaugai „Vietinis Pasaulio paveldo kontekstas“, kuri vyko Zamosc, Lenkijoje. 2011 m. gegužės birželio mėnesiais vyko į mokslinę išvyką į Jungtinės Karalystės universitetus bei bibliotekas. 2008–2011 m. dirbo Kultūros paveldo departamente prie Kultūros ministerijos. Pastaraisiais metais dirba laisvai samdoma gide.

El.paštas / e-mail: regina.la.ka@gmail.com